

การรำลึกถึงผู้เสียชีวิตในสงครามของญี่ปุ่น : กรณีศึกษา กาญจนบุรี อเรโต
ค.ศ. 1943 - 1944

The Commemoration of War Dead in Japan: Case study
of Kanchanaburi Ireito, 1943 - 1944

นิภาพร รัชตพัฒนากุล
Nipaporn Ratchatapattanakul

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
Faculty of Liberal Arts, Thammasat University

Corresponding Author:

Nipaporn Ratchatapattanakul
Faculty of Liberal Arts, Thammasat University
2 Prachan Road, Phra Barom Maha Ratchawang, Phra Nakhon, Bangkok 10200, Thailand.
E-mail: nipaporn.r@arts.tu.ac.th

Received: 25 April 2023

Revised: 16 June 2023

Accepted: 10 July 2023

การรำลึกถึงผู้เสียชีวิตในสงครามของญี่ปุ่น : กรณีศึกษา กาญจนบุรี อิเรโต ค.ศ. 1943 - 1944¹

บทคัดย่อ

กาญจนบุรี อิเรโต เป็นอนุสรณ์สถานที่สร้างตามคำสั่งของกองทัพญี่ปุ่นในจังหวัดกาญจนบุรีเมื่อปี ค.ศ.1943 ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 สถานที่แห่งนี้ไม่มีชื่อภาษาไทยที่เป็นทางการ อีกทั้งมีคำอธิบายเกี่ยวกับมูลเหตุของการก่อสร้างที่หลากหลาย ความคลุมเครือของข้อเท็จจริงพื้นฐานนี้ดำรงอยู่มาตลอดเวลา กว่าห้าทศวรรษภายหลังจากสงครามสิ้นสุดในปี 1945 บทความนี้มุ่งศึกษาความหมายแรกเริ่มของ *กาญจนบุรี อิเรโต* ในฐานะอนุสรณ์สถานของกองทัพญี่ปุ่นในดินแดนที่มีสถานะพันธมิตรกับญี่ปุ่น โดยศึกษาจากเอกสารจดหมายเหตุ และวิเคราะห์ภายใต้มิติทางศาสนาของการรำลึกถึงผู้เสียชีวิตในสงคราม บทความเสนอว่า *กาญจนบุรี อิเรโต* สร้างขึ้นภายใต้มนต์พิธีการรำลึกถึงผู้เสียชีวิตในสงครามตามความเชื่อทางศาสนาของญี่ปุ่นซึ่งประกอบด้วย แนวคิด *shizume* (การทำให้สงบ) และ *furui* (แรงบันดาลใจ) ประกอบกับ มโนทัศน์ *Hakko ichiu* (อำนาจจักรพรรดิครอบคลุมแปดมุมโลก) ซึ่งเป็นแนวคิดที่สร้างความชอบธรรมให้กับการทำสงครามของญี่ปุ่น

คำสำคัญ : กาญจนบุรี อิเรโต, ทางรถไฟสายไทย-พม่า, การรำลึก, กรรมกรเอเชีย, เชลยสงคราม

¹ บทความนี้ปรับปรุงมาจากการนำเสนอหัวข้อ ‘Second World War Memories on Thai Peace Day’ ในงานสัมมนา “Re-examining Asia-Pacific War Memories: Towards a cross-textual, global dialogue” เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม 2020 ณ การนำเสนอออนไลน์ International Research Centre for Japanese Studies, Kyoto, Japan

The Commemoration of War Dead in Japan: Case study of Kanchanaburi Ireito, 1943 - 1944

Abstract

The *Kanchanaburi Ireito*, also known as the Kanchanaburi Cenotaph, is a memorial site constructed on the orders of the Japanese army in Kanchanaburi province in 1943 during World War II. The site does not have an official Thai name and features various explanations regarding the reasons for its construction. The lack of clarity regarding these basic facts has persisted for over five decades since the end of the war in 1945. This article aims to explore the initial meaning of *Kanchanaburi Ireito* as a memorial site of the Japanese army in a territory allied with Japan. It studies documents, letters, and analyses under the religious dimension of commemorating those who died in the war. The article proposes that *Kanchanaburi Ireito* was built under the vision of commemorating war casualties based on Japan's religious beliefs, which include the concepts of *shizume* (pacification) and *furui* (inspiration) along with the ideology of *Hakko ichiu* (imperial rule over the eight corners of the earth). This ideology promotes a sense of righteousness in Japan's war efforts.

Keywords: Kanchanaburi Cenotaph, Thai-Burma Railway, commemoration, Asian laborers, prisoner of war

บทนำ

กาญจนบุรี อิเรโด (カンチャナブリ慰霊塔) หรือชื่อเรียกภาษาไทยตามที่ปรากฏในเอกสารจดหมายเหตุนั้นว่า อนุสาวรีย์กรรมกรผู้เสียชีวิตในการสร้างทางรถไฟสายไทย-พม่า มีชื่อภาษาไทยอีกชื่อหนึ่งซึ่งเรียกกันภายหลังว่า อนุสาวรีย์ไทยานุสรณ์ ซึ่งเป็นชื่อที่นักเขียนสารคดีท่องเที่ยวของอนุสร อ.ส.ท. ขององค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ปัจจุบันคือการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย) เขียนไว้ในบทความแนะนำสถานที่ท่องเที่ยวในจังหวัดกาญจนบุรี โดยเรียกชื่อตามข้อความไว้อาลัยที่ปรากฏอยู่ที่อนุสรณ์ และอธิบายว่าอนุสรณ์นี้เป็นที่บรรจุอัฐิทหารญี่ปุ่นที่เสียชีวิตในการสร้างทางรถไฟสายไทย-พม่า (กมล ฉายาวัดนะ, 2511, น. 30)

ความเข้าใจว่า กาญจนบุรี อิเรโด เป็นที่บรรจุอัฐิทหารญี่ปุ่นเกิดขึ้นตั้งแต่เมื่อใดผู้วิจัยยังไม่ทราบแน่ชัดเท่าที่พบหลักฐานเก่าสุดในขณะนี้คือบทความที่อ้างถึงข้างต้นซึ่งเผยแพร่ในปี 1968 ความเข้าใจนี้ยังคงดำรงอยู่อย่างน้อยอีกสามทศวรรษ เมื่อรัฐบาลออสเตรเลียเปิด *ช่องเขาขาด* พิพิธภัณฑ์สถานแห่งความทรงจำ (Hellfire Pass Memorial Museum) เมื่อปี 1996 ซึ่งปรากฏข้อความในนิทรรศการถาวรภายในอาคารหัวข้อ “ชีวิตที่สูญหายไปบนทางรถไฟ” ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับชีวิตที่สูญหายไปบนเส้นทางสร้างทางรถไฟสายไทย-พม่า ซึ่งประกอบด้วยคนสามกลุ่ม คือ POW (เชลยสงคราม) หมายถึง เชลยสงครามของกองทัพญี่ปุ่นซึ่งก็คือทหารฝ่ายสัมพันธมิตรที่ถูกกวาดต้อนมาจากดินแดนต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่กองทัพญี่ปุ่นยึดครองในขณะนั้น Romusha (โรมุชา) หมายถึง แรงงานรับจ้างเชื้อสายเอเชีย และ Japanese (ชาวญี่ปุ่น) ในส่วนของชาวญี่ปุ่นได้บรรยายไว้ว่า “...มีทหารญี่ปุ่นประมาณพันคนที่เสียชีวิตลงในการสร้างทางนี้ กองทัพจักรวรรดิญี่ปุ่นได้สร้างอนุสรณ์ใกล้กับสะพานข้ามแม่น้ำแควที่จังหวัดกาญจนบุรีในปี พ.ศ. 2488 เพื่อรำลึกถึงพวกเขา” ผู้วิจัยมั่นใจว่าอนุสรณ์ที่เวลานี้ก็คือ กาญจนบุรี อิเรโด หรือ อนุสาวรีย์ไทยานุสรณ์ นั่นเอง

สำหรับผู้มีชีวิตอยู่ร่วมในเหตุการณ์ เช่น ทหารญี่ปุ่น เชลยสงคราม ยังคงจำได้ดีว่าสถานที่แห่งนี้สร้างขึ้นเพื่อรำลึกถึงอะไร Nagase Takashi อดีตล่ามทหารชาวญี่ปุ่นได้บันทึกไว้ใน *Crosses and Tigers* (1990) ว่าอนุสรณ์ที่กองทัพญี่ปุ่นสร้างไว้เรียบง่าย อดีตเชลยที่เดินทางมากาญจนบุรีหลังสิ้นสุดสงครามพากันขว้างปาก้อนหินใส่ อดีตเชลยชาวอังกฤษบางคนที่เคยแบกซีเมนต์มาก่อสร้างยังคงสับสนด้วยความโกรธว่าทำไมพวกเราซึ่งเป็นเหยื่อต้องถูกบังคับมาสร้างอนุสรณ์เพื่อรำลึกถึงเพื่อนร่วมรบของเราเอง Cornelis B Evers อดีตเชลยสงครามชาวดัตช์บันทึกไว้ใน *Death Railway* (1993) ว่าเมื่อปลายเดือนตุลาคมปี 1943 บรรดาเชลยในค่ายได้ข่าวว่าจะมีการสร้างอนุสรณ์ให้แก่ทหารฝ่ายสัมพันธมิตรที่เสียชีวิตในการสร้างทางรถไฟใกล้กับสะพานข้ามแม่น้ำ ส่วน Eric Lomax อดีตเชลยชาวอังกฤษบันทึกไว้ใน *The Railway Man* (1995) ว่าอนุสรณ์สงครามของญี่ปุ่นซึ่งบังคับให้เชลยสร้างขึ้นในปี 1944 นั้นอยู่ในสภาพกรำงไร้การดูแล (Boggett, 2005, pp. 81-83)

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่า กาญจนบุรี อิเรโด เป็นสถานที่ซึ่งมีความคลุมเครือสูง ไม่มีแม้กระทั่งชื่อเรียกที่เป็นทางการ อย่างไรก็ตาม ในความคลุมเครือนี้มีความหมายเบื้องต้นที่สรุปได้ตรงกันคือ กาญจนบุรี อิเรโด สร้างโดยคำสั่งของกองทัพญี่ปุ่นเพื่อรำลึกถึงผู้เสียชีวิตในการก่อสร้างทางรถไฟสายไทย-พม่า แต่ผู้เสียชีวิตที่เวลานี้จะหมายถึงใครระหว่างกรรมกร เชลยฝ่ายสัมพันธมิตร หรือทหารญี่ปุ่น ข้อเท็จจริงเบื้องต้นนี้เป็นสิ่งที่สามารถ

หาคำตอบได้ สิ่งที่น่าสนใจไม่น้อยไปกว่าคือการอธิบายว่าความคลุมเครือของข้อเท็จจริงพื้นฐานนี้เกิดขึ้นและดำรงอยู่มาได้อย่างไรตลอดเวลากว่าห้าทศวรรษภายหลังสงครามสิ้นสุดในปี 1945

การทำความเข้าใจเรื่องนี้เชื่อมโยงกับหลายประเด็น หากย้อนกลับไปที่ชื่อเรียกของอนุสรณ์ ดูเหมือนว่าชื่อเรียกภาษาญี่ปุ่น คือ *กาญจนบุรี อิเรโต* จะเป็นชื่อที่เอกสารภาษาญี่ปุ่นใช้เรียกอนุสรณ์แห่งนี้มาตลอดตั้งแต่เริ่มสร้างในปี ค.ศ. 1943 จนถึงปัจจุบัน เริ่มตั้งแต่บันทึกภาษาญี่ปุ่นที่กองพลทหารรถไฟส่งให้กรมประสานงานพันธมิตรเมื่อปี ค.ศ. 1943 (หจข. บก.สูงสุด 2.6.6/8, น. 54) หนังสือครบรอบหนึ่งร้อยปีสมาคมญี่ปุ่นในประเทศไทย (100 年史編集委員会, 2013) แม้กระทั่งในเว็บไซต์ของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยภาคภาษาญี่ปุ่น (タイ国政府観光庁, 2023) ชื่อเรียกที่แตกต่างออกไปบ้างปรากฏให้เห็นอยู่ในสองทศวรรษแรกภายหลังสงครามสิ้นสุดเมื่อปี 1945 เช่น แม่น้ำแคว อิเรโต (クワイ川慰霊塔) (浅井得一, 1963, p. 31) ดังนั้นบทความนี้จะพิจารณาความหมายของ *กาญจนบุรี อิเรโต* ภายใต้บริบทแรกเริ่มที่ถูกสร้างขึ้นในฐานะสิ่งสร้างเพื่อการรำลึกถึงผู้เสียชีวิต อันเป็นจุดเริ่มต้นในการทำความเข้าใจความคลุมเครือที่ดำรงอยู่ในปัจจุบัน

คำถามวิจัย

คำถามวิจัยของบทความนี้คือ *กาญจนบุรี อิเรโต* สร้างขึ้นภายใต้มนต์ทัศน์ใดบ้างและทำไมจึงเป็นเช่นนั้น มโนทัศน์เหล่านั้นสะท้อนแนวความคิดการทำสงครามของญี่ปุ่นในช่วงครึ่งแรกของทศวรรษ 1940 อย่างไร

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานศึกษาเกี่ยวกับการรำลึกถึงผู้เสียชีวิตในไทยระหว่างสงครามมหาเอเชียบูรพาอันเป็นส่วนหนึ่งของสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้นมีอยู่ไม่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรำลึกถึงผู้เสียชีวิตชาวตะวันตกที่เป็นเชลยของกองทัพญี่ปุ่น แต่สำหรับการรำลึกถึงคนกลุ่มอื่นนอกเหนือจากเชลยชาวตะวันตกยังมีการศึกษาไม่มากนัก (Kazunori, 2022) กล่าวเฉพาะงานวิเคราะห์ *กาญจนบุรี อิเรโต* อย่างเป็นวิชาการยังมีจำนวนน้อยมาก งานบุกเบิกชิ้นแรกเท่าที่ผู้วิจัยพบคือ ทางรถไฟสายไทย-พม่าในสมัยสงครามมหาเอเชียบูรพาของ โยชิโกะ ทาชิฮารุ (2538) ซึ่งกล่าวถึง ความเป็นมาของการสร้าง *กาญจนบุรี อิเรโต* โดยอ้างอิงจากบันทึกของ พลตรี อิชิตะ อิเดกุมะ และหลักฐานเท่าที่ปรากฏในสถานที่จริง อันเป็นจุดเริ่มต้นที่นำมาสู่บทความชิ้นต่อมาเรื่อง “วาทกรรมว่าด้วยกองทัพญี่ปุ่นในสมัยสงครามมหาเอเชียบูรพา : ความทรงจำผ่านทางรถไฟสายมรณะ” ของพวงทิพย์ เกียรติสหัสกุล (2545) ซึ่งเป็นงานชิ้นแรกที่ศึกษาโดยใช้เอกสารจดหมายเหตุ บทความนี้มีคุณูปการอย่างยิ่งต่อผู้วิจัยในการวิเคราะห์เพิ่มเติมนอกจากที่พวงทิพย์ได้อภิปรายไว้แล้วอย่างดี

David Boggett ศึกษา *กาญจนบุรี อิเรโต* โดยเป็นหนึ่งในชุดบทความ “Notes on the Thai-Burma Railway” ทั้งหมด 10 ชิ้น ของ Boggett เอง โดยกล่าวถึงในบทความเรื่อง “Notes on the Thai-Burma Railway Part X: Japanese Memorials in the Kanchanaburi Area” (2005) ซึ่งกล่าวถึงมูลเหตุของการสร้างและเสนอว่าสิ่งก่อสร้างนี้มีความสำคัญเนื่องจากเป็นอนุสรณ์แห่งเดียวที่กองทัพญี่ปุ่นมีคำสั่งให้สร้าง

เพื่ออุทิศแด่กรรมกรเชื้อสายเอเชียที่เสียชีวิตในระหว่างการก่อสร้างทางรถไฟสายไทย-พม่า ข้อสรุปนี้ Boggett วิเคราะห์จากแผ่นหินอ่อนหลายภาษาที่ปรากฏประมวลเข้ากับบันทึกของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในเหตุการณ์ เช่น เชลยสงคราม ล่ามทหารชาวญี่ปุ่น

จากงานวิจัยที่ทบทวนข้างต้นจะเห็นได้ว่ายังไม่มียานศึกษาความหมายของ *กาญจนบุรี อีเรโต* ในฐานะสิ่งก่อสร้างเพื่อการรำลึกถึงผู้เสียชีวิตว่าสร้างขึ้นภายใต้มนทัศน์ใด ความสัมพันธ์ในฐานะประเทศพันธมิตรระหว่างไทยและญี่ปุ่นในช่วงระหว่างสงครามทำให้เกิดกระบวนการเจรจาต่อรองระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องของทั้งสองประเทศ อันเป็นลักษณะของความสัมพันธ์ที่ไม่ได้เกิดขึ้นโดยทั่วไปเมื่อเปรียบเทียบกับดินแดนในเอเชียแห่งอื่นที่ญี่ปุ่นยึดครอง การเจรจาต่อรองเหล่านี้สะท้อนความแตกต่างทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นอีกด้านหนึ่งของการอ่านวิเคราะห์สถานการณ์สงครามนอกเหนือจากมุมมองทางการเมือง การทหาร และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่มีผู้ศึกษาวิเคราะห์ไว้บ้างแล้ว นอกจากนั้นอนุสรณ์แห่งนี้ยังสร้างขึ้นเพื่ออุทิศแด่กรรมกรเชื้อสายเอเชียและเชลยสงครามฝ่ายสัมพันธมิตร จึงมีความแตกต่างกับสิ่งก่อสร้างเพื่อรำลึกถึงผู้เสียชีวิตในสงครามของกองทัพญี่ปุ่นที่สร้างไว้นอกดินแดนญี่ปุ่นแห่งอื่น ๆ ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจมนทัศน์ที่แวดล้อมการทำสงครามของญี่ปุ่นนอกเหนือจากมนทัศน์ทางการเมืองได้อย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้น

ดังนั้น งานอีกกลุ่มที่ผู้วิจัยทบทวนเพื่อใช้ประกอบการวิเคราะห์คืองานศึกษาเกี่ยวกับมนทัศน์การรำลึกถึงผู้เสียชีวิตในสงครามของญี่ปุ่น โดยเฉพาะเรื่อง *The Commemoration of the War Dead in Modern Japan* ของ Nishimura (2019) ซึ่งศึกษาการรำลึกภายใต้กรอบประวัติศาสตร์ศาสนาทำให้มีคำอธิบายที่แตกต่างจากงานก่อนหน้านี้ที่มีคำอธิบายการรำลึกถึงผู้เสียชีวิตในสงครามภายใต้กรอบวิเคราะห์การเมืองของชาติ แม้งานของ Nishimura จะศึกษาช่วงเวลาหลังสิ้นสุดสงคราม แต่ก็ให้มุมมองสำคัญที่สามารถประยุกต์ใช้กับ *กาญจนบุรี อีเรโต* ซึ่งสร้างก่อนสงครามสิ้นสุดเพียงสองปี นอกจากนั้นยังมีงานศึกษาสิ่งก่อสร้างเพื่อการรำลึกถึงผู้เสียชีวิตในสงครามของญี่ปุ่นซึ่งสร้างขึ้นนอกดินแดนญี่ปุ่น เช่น 横山 (2014) ศึกษาการสร้างอนุสรณ์ในจีน 太平 (2018) ศึกษาการสร้างอนุสรณ์ในสิงคโปร์ งานเหล่านี้ช่วยให้ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์ตำแหน่งแห่งที่และความหมายของ *กาญจนบุรี อีเรโต* ในฐานะหนึ่งในชุดสิ่งก่อสร้างเพื่อการรำลึกถึงผู้เสียชีวิตในสงครามของกองทัพญี่ปุ่นที่สร้างไว้นอกดินแดนญี่ปุ่นในช่วงก่อนสงครามสิ้นสุด

ระเบียบวิธีวิจัย ขอบเขตการวิจัย และนิยามศัพท์เฉพาะ

บทความวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์เพื่อวิเคราะห์ความหมายของ *กาญจนบุรี อีเรโต* ซึ่งสร้างตามคำสั่งของกองทัพญี่ปุ่นในปลายปี 1943 แล้วเสร็จในเดือนมีนาคม 1944 ด้วยการศึกษาลักษณะขั้นต้นที่เก็บรักษาไว้ที่สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ประเทศไทย ร่วมกับเอกสารจดหมายเหตุอื่นที่สามารถเข้าถึงได้ด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ ประกอบกับเอกสารแวดล้อมอื่นทั้งภาษาไทย ภาษาญี่ปุ่น และภาษาอังกฤษ

เนื่องจากเอกสารราชการที่ปรากฏอยู่ในแฟ้ม บก.สูงสุด 2.6.6/8 จำนวนมากลงชื่อผู้เขียนด้วยลายมือชื่อ ดังนั้นผู้วิจัยจึงสันนิษฐานจากลายมือชื่อเทียบเคียงกับชื่อบุคคลตามที่ปรากฏในเอกสารจดหมายเหตุประกอบกับข้อมูลหน่วยงานเท่าที่ปรากฏในเอกสารที่ตีพิมพ์เผยแพร่แล้ว โดยใส่รายละเอียดยศทหาร เช่น พันตรี พันโท

ตามที่ปรากฏในเอกสารจดหมายเหตุ สำหรับข้อความที่อ้างอิงจากหลักฐานชั้นต้น ผู้วิจัยยังคงศรัทธา พ.ศ. ตามเอกสาร ส่วนวิธีการสะกดคำได้ปรับวิธีสะกดเป็นภาษาไทยปัจจุบัน รวมทั้งคำสำคัญ เช่น อนุสาวรีย์ จะคงไว้ตามเอกสารชั้นต้น และเนื่องจากสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติไม่อนุญาตให้ทำสำเนาเอกสารชุดนี้ทำให้ไม่สามารถนำข้อมูลที่ไม่ใช่ลายลักษณ์อักษร เช่น แบบพิมพ์เขียว มาแสดงประกอบได้

บทวิเคราะห์

1. การสร้าง กาญจนบุรี อิเรโต : การเจรจาระหว่างญี่ปุ่นและไทย

ประมาณตี 1 ของวันที่ 8 ธันวาคม 1941 กองทัพญี่ปุ่นได้โจมตีฐานทัพเรือสหรัฐอเมริกาที่ฐานทัพเพิร์ลฮาร์เบอร์ หลังจากนั้นราวหนึ่งชั่วโมงสี่สิบนาที ก็ได้เคลื่อนทัพเข้าสู่ประเทศไทยทั้งทางบกผ่านอินโดจีนของฝรั่งเศสและทางทะเลตามแนวชายฝั่งอ่าวไทย และเสนอทางเลือกให้รัฐบาลไทยสี่ข้อ โดยข้อเสนอทั้งสี่นั้นแตกต่างกันที่ระดับความเข้มข้นของความร่วมมือทางการทหาร ภายหลังการปะทะกันระหว่างทหารญี่ปุ่นและทหาร ตำรวจ ยุวชนทหาร และชาวบ้านราว 3-4 ชั่วโมง รัฐบาลไทยได้เลือกข้อเสนอที่หนึ่งซึ่งเป็นความร่วมมือที่เบาบางที่สุดคือ การยินยอมให้ญี่ปุ่นเดินทัพผ่านเท่านั้น หลังจากนั้นราวสามสัปดาห์รัฐบาลไทยภายใต้การนำของนายกรัฐมนตรี จอมพล แปลก พิบูลสงคราม ได้ละทิ้งนโยบายความเป็นกลางในเวทีระหว่างประเทศ และตกลงปฏิบัติตามข้อเสนอข้อที่สี่ของฝ่ายญี่ปุ่น ซึ่งเป็นความร่วมมือทางการทหารที่เข้มข้นที่สุด ซึ่งตามมาด้วยการที่รัฐบาลไทยตกลงทำกติกาสัญญาพันธมิตรระหว่างประเทศไทยกับประเทศญี่ปุ่นเมื่อ 21 ธันวาคม 1941 (สโตส ชันติวรพงศ์, 2520, น. 276; นิภาพร รัชตพัฒนากุล, 2545, น. 93)

ภายหลังทำข้อตกลงดังกล่าว รัฐบาลไทยได้ตั้งคณะกรรมการผสมขึ้นตรงต่อผู้บัญชาการทหารสูงสุด (จอมพลแปลก พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีในขณะนั้น) เมื่อวันที่ 23 ธันวาคม 1941 เพื่อทำหน้าที่ประสานงานกับญี่ปุ่น โดยมี พลตรี จีร วิจิตสงคราม เป็นประธาน ต่อมาเมื่อไทยประกาศสงครามกับอังกฤษและสหรัฐอเมริกาในวันที่ 25 มกราคม 1942 ซึ่งมีผลทำให้ไทยเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นอย่างเต็มตัวและทำให้ความร่วมมือทางการทหารระหว่างไทยและญี่ปุ่นเพิ่มปริมาณและความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น รัฐบาลจึงจัดตั้ง “กรมประสานงานพันธมิตร” ขึ้นเมื่อวันที่ 18 มีนาคม 1942 เพื่อทำหน้าที่แทนคณะกรรมการผสม โดยมี พันเอกไชย ประทีปะเสน เป็นเจ้ากรม ภารกิจสำคัญประการหนึ่งของกรมประสานงานพันธมิตรคือการประสานงานกับญี่ปุ่นในการสร้างทางรถไฟสายไทย-พม่า (ชัยณรงค์ พันธุ์ประชา, 2530, น. 18)

ทางรถไฟสายไทย-พมามีชื่อเดิมเมื่อแรกเริ่มโครงการว่าการก่อสร้างทางรถไฟสายหนองปลาตูกเขตแดนไทย-พม่า เป็นเส้นทางรถไฟที่ก่อสร้างขึ้นเพื่อภารกิจทางการทหาร โดยกองทัพญี่ปุ่นตัดสินใจสร้างเพื่อแก้ปัญหาการลำเลียงทหารและส่งกำลังบำรุงจากไทยเข้าไปยังพม่า โดยเริ่มสำรวจเส้นทางตั้งแต่มกราคม 1942 โดยมีสถานีต้นทางคือสถานีหนองปลาตูก อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี เข้าไปยังเขตแดนพม่าบริเวณด่านเจดีย์สามองค์ จังหวัดกาญจนบุรี เพื่อไปเชื่อมกับทางรถไฟสายมะละแหม่ง-เยของพม่าที่เมือง Thanbyuzayat รวมระยะทางทั้งสิ้น 415 กิโลเมตร อยู่ในเขตแดนไทย 304 กิโลเมตรและอยู่ในเขตแดนพม่า 111 กิโลเมตร ตลอดความยาว 415 กิโลเมตรมีสถานีรถไฟรวม 62 สถานี การก่อสร้างเริ่มขึ้นในเดือนพฤศจิกายน

1942 และเสร็จสิ้นเดือนตุลาคม 1943 รวมเวลาราวสิบเดือน โดยเปิดเดินรถไฟครั้งแรกในวันที่ 25 ตุลาคม 1943

เชลยสงครามฝ่ายสัมพันธมิตรถูกเกณฑ์มาเป็นแรงงานในการก่อสร้างราว 60,000 คน กระจายอยู่ในค่ายเชลยสงครามประมาณ 117 ค่าย โดยอยู่ในเขตแดนไทยราว 92 ค่าย (Beattie, 2015, pp. 55-57) ร่วมกับกรรมกรเชื้อสายเอเชียราว 180,000 คน ด้วยสภาพภูมิประเทศที่ยากลำบากประกอบกับนโยบายของกองทัพญี่ปุ่นที่ต้องการเร่งก่อสร้างให้แล้วเสร็จภายในหนึ่งปี ทำให้มีผู้เสียชีวิตในการก่อสร้างทางรถไฟสายนี้ราว 100,000 คน (Beattie, 2015, p. 41) ความโหดร้ายและจำนวนผู้เสียชีวิตระหว่างการก่อสร้างที่มากมายนี้เป็นที่รับรู้ตั้งแต่ช่วงระหว่างการก่อสร้าง และเป็นที่มาของการสร้างอนุสรณ์เพื่อรำลึกถึงผู้เสียชีวิต พลตรี อิชิตะ เวกุมะ (หรือ อิชิตะ อิเดกุมะ) ซึ่งรับรู้ถึงสภาพอันน่าสังเวชของเชลยศึกและกรรมกรในโรงพยาบาลสนามตลอดจนหลุมศพที่เรียงรายตามแนวรถไฟ จึงเกิดความคิดที่จะสร้างอนุสรณ์เพื่อส่งดวงวิญญาณของผู้เสียชีวิตไปสู่สุคติ โดยได้สร้างที่ฝังไทยแห่งหนึ่งและที่พม่าใน Thanbyuzayat อีกแห่งหนึ่ง (โยชิโกะ ทาชิฮารุ, 2538, น. 279)

ภายหลังเปิดเดินรถไฟราวหนึ่งเดือน หน่วยอิชิตะภายใต้การบังคับบัญชาของ พลตรี อิชิตะ เวกุม่าที่รับผิดชอบงานก่อสร้างทางรถไฟก็เริ่มประสานไปยังหน่วยงานฝ่ายไทยเพื่อหาหรือเรื่องการก่อสร้างโดยประสานกับศาลากลางจังหวัดกาญจนบุรีเรื่องการขออนุญาตและการจัดหาที่ดินเพื่อก่อสร้าง และประสานกับกรมการก่อสร้างทางรถไฟทหารของไทยในเรื่องอำนวยความสะดวกในขั้นตอนการก่อสร้าง เช่น การจัดหาวัสดุ โดยในวันที่ 23 พฤศจิกายน 1943 ก่อนเที่ยงเล็กน้อย ร้อยโทยะมะโมะโตะ ผู้แทนหน่วยอิชิตะ พร้อมด้วยล่ามประจำหน่วยทหารญี่ปุ่นได้ไปที่ศาลากลางจังหวัดกาญจนบุรี เพื่อขอสร้างอนุสรณ์ให้กรรมกรสัญชาติต่าง ๆ ที่เสียชีวิตระหว่างการสร้างทางรถไฟ โดยวางแผนสร้างอนุสรณ์บนที่ดินราว 190 ตารางเมตรที่ตำบลท่ามะขาม ซึ่งเป็นที่วางรางรถไฟข้ามแม่น้ำแม่กลอง (สะพานข้ามแม่น้ำแคว) อยู่ห่างจากทางรถไฟราว 130 เมตร เจ้าหน้าที่ญี่ปุ่นตรวจสอบดูสถานที่ก่อสร้างแล้วและอยู่ระหว่างขอซื้อที่ดินจากเจ้าของ พร้อมทั้งนำแบบพิมพ์เขียวจัดทำโดย Japanese Railway Army (日本軍鉄道隊) มาให้พิจารณา ข้าหลวงประจำจังหวัดกาญจนบุรี (ร้อยเอก สุรจิต อินทรกำแหง) เห็นว่าอนุสรณ์ที่ญี่ปุ่นจะสร้างเป็นการสร้างถาวรไม่ใช่ชั่วคราวจึงมีหนังสือรายงานไปยังกรมประสานงานพันธมิตรเพื่อหาหรือทันที (หจข. บก.สูงสุด 2.6.6/8, น. 2)

เมื่อ พันตรี ประเสริฐศรี ขยงกูร เจ้าหน้าที่กรมประสานงานพันธมิตรได้รับรายงานมีข้อสังเกตเบื้องต้นว่าที่ดินซึ่งญี่ปุ่นต้องการขอซื้อเพื่อทำอนุสรณ์นั้นอาจจะอยู่ในเขตซึ่งจะถูกเวนคืนในฐานะเขตทางรถไฟอยู่แล้ว ส่วน พันตรี สุร รอนปรปักษ์ เจ้าหน้าที่ประจํากรมประสานงานพันธมิตรซึ่งต่อไปจะต้องรับผิดชอบประสานงานเรื่องนี้โดยตรง เมื่อได้รับรายงานจึงมีหนังสือแสดงความเห็นเรียนเจ้ากรมประสานงานพันธมิตรลงวันที่ 30 พฤศจิกายน 1943 ได้แสดงความไม่เห็นด้วยกับการสร้างอนุสรณ์ของญี่ปุ่น โดยให้เหตุผลว่า “...อนุสาวรีย์ที่จะสร้างขึ้นนั้นจะเป็นเหตุให้กระทบกระเทือนจิตใจของประชาชนชาวไทยที่ได้พบเห็นทั้งเวลานี้และเวลาภายหน้าได้อย่างไรหรือไม่ แม้การสร้างนี้จะเป็นการสร้างให้กับกรรมกรก็จริง แต่เมื่อคำจารึกมิได้

ปรากฏเป็นภาษาไทย ก็อาจเป็นทางยังความรู้สึกให้เกิดแง่คิดของบุคคลที่พบเห็นได้ ส่วนในแง่อันเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ก็ย่อมมีอยู่เหมือนกัน...” (หจข. บก.สูงสุด 2.6.6/8, น. 9)

ต่อมาในวันที่ 3 ธันวาคม 1943 พันโท สุกิยะมะ ได้นำแผนผังการก่อสร้างไปให้ พันตรี ยศ โยธการพินิจ นายช่างก่อสร้างทางรถไฟทหาร เขตบ้านโป่ง และอนุกรรมการจัดสร้างทางรถไฟทหาร เพื่อให้ช่วยเหลือนำจัดหา แผ่นหินอ่อนสลักจารึกประกอบอนุสาวรีย์ รวมทั้งขอให้ฝ่ายไทยคิดข้อความภาษาไทยที่จะจารึกด้วย ตัวอักษรไทยลงในแผ่นหินอ่อนด้วย โดยขอให้ข้อความสั้นกระชับมีเนื้อความเกี่ยวกับศาสนาและขอให้ส่งให้ญี่ปุ่นพิจารณา ก่อน ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าในวันเดียวกันนั้น พันโท สุกิยะมะ อาจจะมีโอกาสพูดคุยกับ เจ้าหน้าที่ไทยระดับพันตรีอีกท่านหนึ่งด้วย เนื่องจากในแฟ้มเอกสารปรากฏบันทึกขนาดเล็กลงวันที่ 3 ธันวาคม ลงลายเซ็นพันตรีท่านหนึ่งซึ่งผู้วิจัยยังสันนิษฐานไม่ได้ว่าเป็นใคร บันทึกไว้อย่างไม่เป็นทางการอธิบายเหตุผลที่ กองทัพญี่ปุ่นต้องการสร้างอนุสรณ์ เหตุผลนี้จะปรากฏในเอกสารของฝ่ายไทยทุกฉบับที่เกี่ยวข้อง โดยบันทึกไว้ว่า

“...มูล เรื่องการสร้างอนุสาวรีย์สำหรับผู้เสียชีวิตให้แก่ประเทศชาติทั้งทางตรงและทางอ้อมนั้น เป็นศาสนานิยมและประเพณีนิยมของญี่ปุ่น เท่าที่ทราบในจีน แมนจูว์และไชนัน (สิงคโปร์-ผู้วิจัย) ฯลฯ ญี่ปุ่นก็ได้ทำอนุสาวรีย์ไว้หลายแห่ง โดยเฉพาะที่เกาะไชนัน ญี่ปุ่นยังทำอนุสาวรีย์ให้ฝ่ายข้าศึกที่ต้องเสียชีวิตไปในการทำสงครามคราวนี้ด้วย

การสร้างอนุสาวรีย์ ญี่ปุ่นมีความมุ่งหมายเพื่อเกิดเกียรติและสักการะต่อวิญญาณของผู้วายชนม์ในสงคราม ทั้งเป็นอนุสาวรีย์สำหรับชนรุ่นหลังได้รู้เห็นในความดีงามของผู้เสียสละนั้น ๆ ฉะนั้น การสร้างอนุสาวรีย์ประเภทนี้ จึงอาจอนุโลมเข้าประเพณีไทยได้ แต่ข้อความและสถานที่ก่อสร้างควรจะได้ควบคุมให้งามในทางความรู้สึกและเหมาะสมกับภูมิประเทศ...” (หจข. บก. สูงสุด 2.6.6/8, น. 10)

เจ้ากรมประสานงานซึ่งเห็นสอดคล้องกับ พันตรี สุร จึงมีหนังสือถึงเสนาธิการกองทัพนามลงวันที่ 6 ธันวาคม 1943 แสดงความไม่เห็นด้วยต่อการสร้างอนุสรณ์ โดยให้เหตุผลเช่นเดียวกับบันทึกของ พันตรี สุร ที่เน้นประเด็น “การกระทบกระเทือนจิตใจชาวไทย” ทั้งให้เหตุผลเพิ่มเติมว่า “...แต่เมื่อหาทางจะปฏิเสธไม่ได้ถนัดนัก และการสร้างอนุสาวรีย์ทำนองนี้ ฝ่ายญี่ปุ่นก็เคยได้สร้างขึ้นแล้วโดยพลการของตนเองไปบ้างก็มี และที่ได้รับอนุญาติให้สร้างขึ้นบ้างก็มี เช่นทางจังหวัดภาคเหนือและภาคใต้ ที่จังหวัดสงขลาเป็นต้น จึงอยู่ในฐานะที่ยากจะขัดขวางได้ เพราะมีตัวอย่างที่ได้สร้างไปแล้วปรากฏอยู่...” (หจข. บก.สูงสุด 2.6.6/8, น. 16-17) วันเดียวกันนั้นเสนาธิการกองทัพนามจึงมีหนังสือปรึกษาไปยังผู้บัญชาการทหารสูงสุด จอมพล แปลก พิบูลสงคราม โดยให้แนวทางดำเนินการเรื่องนี้ว่าไม่ควรให้กองทัพญี่ปุ่นสร้าง ควรโน้มน้าวให้ญี่ปุ่นบำเพ็ญกุศลด้วยการบริจาคเงินให้แก่องค์กรการกุศลหรือตั้งมูลนิธิเพื่อช่วยเหลือความเป็นอยู่ของกรรมกรแทน (พวงทิพย์ เกียรติสกุล, 2545, น. 89-90)

ภายหลังได้รับแนวทางจากผู้บัญชาการทหารสูงสุดแล้ว พันโท สุร ได้ออกเดินทางไปยังจังหวัด กาญจนบุรี พร้อมด้วย พันโท ยศ โดยตั้งใจว่าจะปิดให้เป็นเรื่องของการเจรจาระหว่างหน่วยงานท้องถิ่น ในระหว่างอยู่ที่กาญจนบุรีนั่นเองได้บังเอิญพบกับกลุ่มของพันโท สุกิยะมะ และได้พูดคุยกันเรื่องการขออนุญาตสร้าง

อนุสรณ์ พันโท สุร จึงได้แจ้งว่าทราบเรื่องจากเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นแล้ว จึงเดินทางออกมาดูสถานการณ์ แต่ยังไม่ได้ดำเนินการเนื่องจากยังไม่ได้รับแจ้งจากทูตทหารบกญี่ปุ่น (หจข. บก.สูงสุด 2.6.6/8, หน้า 22) ทำให้หลังจากนั้นไม่นาน ยะมะดะ คุนิโตะโร ทูตทหารบกประจำสถานเอกอัครราชทูตญี่ปุ่นแห่งประเทศไทยได้มีบันทึกลงวันที่ 19 ธันวาคม 1943 เรื่องขออนุญาตสร้างอนุสรณ์ไปยังกรมประสานงานพันธมิตร ฝ่ายไทยจึงไม่สามารถบ่ายเบี่ยงการเจรจาให้เป็นเรื่องของหน่วยงานท้องถิ่นได้อีก

การประชุมระหว่างตัวแทนฝ่ายไทยกับญี่ปุ่นจึงเกิดขึ้น ณ จวนข้าหลวงประจำจังหวัดกาญจนบุรีในวันที่ 22 ธันวาคม 1943 โดยตัวแทนฝ่ายไทยพยายามโน้มน้าวให้ญี่ปุ่นสร้างอนุสรณ์ภายในศาสนสถานเช่นเดียวกับที่สมาคมจีนได้สร้างที่วัดเทวสังฆารามและที่วัดญวน (ปัจจุบันคือวัดถาวราราม) แต่ พันโท สุกียะมะ ยืนยันว่าต้องการสร้างบริเวณที่ดินซึ่งได้เลือกไว้แล้วที่ตำบลท่ามะขาม เพื่อให้คนโดยสารรถไฟได้มองเห็น แม้พันโท ยศ จะแย้งว่าคนไทยที่ได้เห็นอาจจะเกิดความสะเทือนใจหากเห็นอนุสรณ์ซึ่งชาวต่างชาติมาสร้างไว้ในประเทศไทย พันตรี สุกียะมะ จึงแย้งว่า การสร้างที่ตำบลท่ามะขามนั้น “...เพื่อให้ใคร ๆ ที่ผ่านไปเห็นย่อมได้ประโยชน์แก่ทุกชาติทุกภาษาที่ได้มาร่วมงานกัน และจะได้เป็นอนุสรณ์ค้ำไว้ว่าทางรถไฟสายนี้ได้สร้างด้วยความยากลำบากมาก...” รวมทั้งเน้นย้ำว่า “...การสร้างอนุสาวรีย์นี้ เพื่อแสดงถึงสันติสุขของเอเชียร่วมกัน...” (หจข. บก.สูงสุด 2.6.6/8, น. 43)

ต่อมาในวันที่ 25 ธันวาคม 1943 เจ้ากรมประสานงานพันธมิตร มีบันทึกถึงเสนาธิการกองทัพสนามเสนอทางออกเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า “...เมื่อหาทางจะปฏิเสธไม่ได้ถนัดนัก ทั้งอาจจะต้องผ่อนผันไปตามพันธกรณีที่ประเทศไทยมีต่อญี่ปุ่นอยู่ในขณะนี้แล้ว ทางที่พอจะทำได้ก็คือ 1. การควบคุมการก่อสร้าง พยายามให้อยู่ในขอบเขตอันเหมาะสม 2. ควบคุมข้อความในคำจารึก และควรหาทางให้มีภาษาไทยกำกับเพื่อกันมิให้อักษรต่างประเทศเป็นเครื่องจูงให้เกิดแง่คิดในทางไม่ดีแก่ผู้พบเห็น...” (หจข. บก.สูงสุด 2.6.6/8, น. 32) กระทั่งวันที่ 30 ธันวาคม พันโท สุร เป็นตัวแทนฝ่ายไทยเจรจากับร้อยโทอินะงะกิและนายยะมะโนะตัวแทนจากฝ่ายญี่ปุ่น ณ กรมประสานงานพันธมิตรอีกครั้งหนึ่ง โดยพยายามโน้มน้าวให้ญี่ปุ่นสร้างในบริเวณวัดเทวสังฆาราม แต่ญี่ปุ่นยังคงยืนยันที่จะสร้างบริเวณที่ดินที่เลือกไว้แล้ว ซึ่งเป็นจุดที่ผู้เดินทางไม่ว่าจะโดยรถไฟหรือทางเรือสามารถมองเห็นได้ชัดเจน (หจข. บก.สูงสุด 2.6.6/8, น. 36) ภายหลังการเจรจาต่อรองราวหนึ่งเดือนเศษ ในวันที่ 1 มกราคม 1944 รัฐบาลไทยก็อนุมัติให้ญี่ปุ่นสร้างอนุสรณ์ในบริเวณที่ดินซึ่งญี่ปุ่นเลือกไว้ ณ ตำบลท่ามะขาม ริมแม่น้ำแม่กลองใกล้กับสะพานรถไฟข้ามแม่น้ำแม่กลองหรือสะพานข้ามแม่น้ำแควในปัจจุบัน

2. ความหมายของ กาญจนบุรี อิเรโต

ปัญหาของการแปล อิเรโต

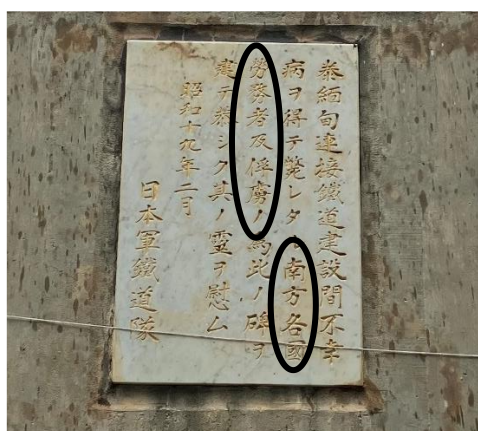
จากรายละเอียดการเจรจาระหว่างกองทัพญี่ปุ่นและกรมประสานงานพันธมิตรข้างต้น อาจกล่าวได้ว่า รัฐบาลไทยช่วงปลายปี 1943 มีความกังวลต่อสถานภาพพันธมิตรกับญี่ปุ่นจึงพยายามหลีกเลี่ยงการสร้างสิ่งแสดงที่มีนัยถึงการมีอำนาจของญี่ปุ่นเหนือไทย รวมทั้งสิ่งแสดงที่มีวัตถุประสงค์เพื่อถ่ายทอดความทรงจำ

เกี่ยวกับความร่วมมือระหว่างไทยและญี่ปุ่นในสงครามขณะนั้น นอกจากนั้นรายละเอียดของการเจรจายังสะท้อนว่าคูเจรจามีทัศนคติเกี่ยวกับการสร้างอนุสรณ์ไม่ตรงกันนัก ขณะที่ฝ่ายไทยเข้าใจว่าสิ่งที่กองทัพญี่ปุ่นจะสร้างให้แก่ผู้เสียชีวิตมีลักษณะใกล้เคียงกับสิ่งก่อสร้างที่สมาคมจีนสร้างให้แรงงานนิรนามชาวจีนจำนวนมากที่เสียชีวิตระหว่างการสร้างทางรถไฟ จึงเห็นสมควรสร้างอยู่ในศาสนสถาน แต่กองทัพญี่ปุ่นยืนยันว่าต้องการสร้างสิ่งก่อสร้างเพื่อประกาศเกียรติคุณแก่ผู้สละชีพเพื่อภารกิจอันสำคัญอย่างการสร้างทางรถไฟไทย-พม่า จึงสมควรสร้างในพื้นที่เปิดเพื่อให้ผู้คนมองเห็นได้กว้างขวาง

การทำความเข้าใจความหมายที่คลาดเคลื่อนระหว่างญี่ปุ่นกับไทยเช่นนี้ จึงจำเป็นต้องพิจารณาสิ่งก่อสร้างที่กองทัพญี่ปุ่นต้องการสร้างอีกครั้งว่าสิ่งที่ญี่ปุ่นขออนุญาตสร้างนั้นคืออะไรกันแน่ เอกสารภาษาญี่ปุ่นที่พบในแฟ้มมีทั้งหมดสองฉบับ ฉบับหนึ่งคือบันทึกลงวันที่ 19 ธันวาคมปี ค.ศ. 1943 ของทูตทหารบกประจำสถานเอกอัครราชทูตญี่ปุ่นที่ส่งไปถึงกรมประสานงานพันธมิตร บันทึกนี้ระบุมูลเหตุของการก่อสร้างไว้ว่า “เพื่อกองทัพญี่ปุ่นจะได้กระทำการบำเพ็ญกุศลต่อวิญญาณของกรรมกรก่อสร้างทางรถไฟสายไทย-พม่าที่เสียชีวิต (รวมทั้งเชลย) จึงใคร่จะสร้างอนุสาวรีย์บำเพ็ญกุศล” โดยคำว่า อนุสาวรีย์บำเพ็ญกุศล แปลมาจากคำว่า อิเรโด (慰霊塔) ส่วนอีกฉบับคือบันทึกลงวันที่ 26 มกราคม 1944 ภายหลังจากรัฐบาลไทยอนุญาตให้สร้างแล้ว กองทัพญี่ปุ่นจึงส่งบันทึกแจ้งรายละเอียดข้อความภาษาญี่ปุ่นที่จะสลักลงบนสิ่งก่อสร้างปรากฏข้อความว่า “ร่าง คำจารึกในศิลาสงบวิญญาณผู้เสียชีวิต (ภาษาญี่ปุ่น) 「カンチャナブリ」の慰霊塔の碑文案” (หจข. บก.สูงสุด 2.6.6/8, น. 20, 54) จากบันทึกภาษาญี่ปุ่นทั้งสองฉบับรวมทั้งฉบับแปลไทย อาจกล่าวได้ว่าเจ้าหน้าที่ชาวไทยผู้แปลบันทึกลงวันที่ 19 ธันวาคม 1943 เข้าใจดีว่าไม่สามารถแปลคำว่า อิเรโด เป็นคำว่า อนุสาวรีย์ แต่ต้องมีคำขยายต่อท้ายว่า บำเพ็ญกุศล ด้วย ส่วนเจ้าหน้าที่ชาวไทยผู้แปลบันทึกลงวันที่ 26 มกราคม 1944 นั้น ก็เข้าใจดีเช่นกัน แต่เลือกแปลเป็นคำภาษาไทยที่ต่างออกไปคือคำว่า “ศิลาสงบวิญญาณผู้เสียชีวิต” ซึ่งอนุมานได้ว่าผู้แปลต้องการเน้นย้ำถึงความแตกต่างของสิ่งก่อสร้างที่ไม่สามารถเทียบได้กับ อนุสาวรีย์ ในคำไทย

เนื่องจากไม่มีคำศัพท์ภาษาไทยที่สามารถถ่ายทอดความหมายของ อิเรโด อาจจะเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เจ้าหน้าที่กรมประสานงานพันธมิตรเลือกเรียกสิ่งที่ญี่ปุ่นขอสร้างว่า อนุสาวรีย์ ซึ่งแม้จะเป็นคำเกิดใหม่ แต่ก็คุ้นเคยกว่าคำว่า อนุสาวรีย์บำเพ็ญกุศล หรือ ศิลาสงบวิญญาณ การลดทอนดังกล่าวน่าจะเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดความเข้าใจไม่ตรงกัน อีกทั้งการย่อข้อความของเอกสารฝ่ายไทยจนความหมายคลาดเคลื่อนเช่นนี้ยังพบอยู่ในเอกสารชุดเดียวกัน อันน่าจะเกิดจากความไม่เข้าใจมนต์สนธิเรื่องการรำลึกถึงผู้เสียชีวิตในสงครามของญี่ปุ่น กล่าวคือ เอกสารของทางการไทยกล่าวถึงวัตถุประสงค์ในการสร้างว่าเพื่อเป็นเกียรติแก่กรรมกรโดยไม่กล่าวถึงเชลย ทั้งที่ในคำแปลของบันทึกที่ทูตทหารบกส่งถึงกรมประสานงานพันธมิตรแปลไว้อย่างชัดเจนตรงตามต้นฉบับภาษาญี่ปุ่น ซึ่งปรากฏคำว่า “รวมทั้งเชลย” ในเครื่องหมายวงเล็บตามต้นฉบับภาษาญี่ปุ่น รวมทั้งคำแปล “ร่าง คำจารึกในศิลาสงบวิญญาณผู้เสียชีวิต (ภาษาญี่ปุ่น)” ก็มีคำ เชลย ด้วย โดยฉบับแปลได้แปลไว้ว่า “เพื่อกรรมกร (นานาชาติในภาคใต้ – เขียนเพิ่มเติมด้วยดินสอ – ผู้วิจัย) และเชลยศึกที่ได้รับเคราะห์ ป่วยถึงกับเสียชีวิตในระหว่างการสร้างทางรถไฟเชื่อมประเทศไทย-พม่า จึงตั้งอนุสาวรีย์นี้เพื่อสงบ (ขีดฆ่าด้วยดินสอ

เปลี่ยนเป็นคำว่า *ปลอบ - ผู้วิจัย* วิญญาณเหล่านั้น” (หจข. บก.สูงสุด 2.6.6/8, น. 59) ข้อความภาษาญี่ปุ่นที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันก็ยังคงมีคำว่า “เพื่อกรรมกรนานาชาติในภาคใต้และเซเลย์คิก” อยู่ด้วย (ดังภาพที่ 1 ข้อความในวงกลม)

ภาพที่ 1 “เพื่อกรรมกรนานาชาติในภาคใต้และเซเลย์คิก”

ภาพที่ 2 “อิเรอิ/irei/慰霊” ด้านหน้าของอนุสรณ์ซึ่งหันหน้าไปทางป้ายหยุดรถสถานีแควใหญ่”

ที่มา : ถ่ายโดยผู้วิจัย เมื่อ 14 มิถุนายน 2023

เจ้าหน้าที่กรมประสานงานพันธมิตรเองก็น่าจะมีข้อสังเกตเกี่ยวกับความหมายของ *อิเรโด* ที่ฝ่ายญี่ปุ่นก่อสร้าง จึงได้สืบสวนธรรมเนียมญี่ปุ่น ดังปรากฏข้อความอธิบายเหตุผลในทำนองเดียวกันหลายเอกสาร ในที่นี้จึงขอยกตัวอย่างเพียงฉบับเดียวคือ บันทึกลงวันที่ 6 ธันวาคม 1943 ที่เจ้ากรมประสานงานพันธมิตรมีถึงเสนาธิการกองทัพนาม บันทึกนี้สะท้อนประเด็นเกี่ยวกับโน้ตการณ์การรำลึกถึงผู้เสียชีวิตในสงครามของญี่ปุ่นอย่างน้อยสามประเด็น ประเด็นแรก เรื่องเกี่ยวกับดินแดนที่ก่อสร้าง โดยระบุไว้ว่า “...เรื่องการสร้างอนุสาวรีย์สำหรับผู้เสียสละชีวิตให้แก่ประเทศชาติทั้งทางตรงและทางอ้อมนั้น เป็นศาสนาและประเพณีนิยมของญี่ปุ่นอย่างยิ่ง และเท่าที่ทราบการปฏิบัติในเรื่องนี้ในประเทศจีน แมนจูว์ และโซนัน ฯลฯ นั้น ญี่ปุ่นก็ได้ทำอนุสาวรีย์ไว้หลายแห่ง...” (หจข. บก.สูงสุด 2.6.6/8, น. 16-17) ประเด็นที่สอง สร้างเพื่อรำลึกถึงใคร บันทึกระบุไว้ว่า “...ญี่ปุ่นไม่ได้สร้างเฉพาะอนุสาวรีย์ที่ระลึกสำหรับฝ่ายตนเท่านั้น แม้แต่ฝ่ายข้าศึกที่ต้องเสียชีวิตในการสงครามคราวนี้ ก็ได้สร้างอนุสาวรีย์ให้ด้วยเหมือนกัน...” (หจข. บก.สูงสุด 2.6.6/8, น. 16-17) น่าสังเกตว่าการสร้างอนุสาวรีย์เพื่อรำลึกถึงผู้เสียสละชีวิตให้แก่ประเทศชาตินั้นน่าจะเป็นเรื่องที่ฝ่ายไทยเข้าใจได้ แต่การสร้างเพื่อรำลึกถึงฝ่ายข้าศึกน่าจะเป็นสิ่งที่เจ้าหน้าที่ไทยไม่คุ้นเคย ประเด็นที่สาม วัตถุประสงค์ของการรำลึก บันทึกฉบับเดียวกันให้รายละเอียดเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ของการสร้างไว้ว่า “...ญี่ปุ่นมีความมุ่งหมายเพื่อเทิดเกียรติและสักการะต่อวิญญาณของผู้วายชนม์ในสนาม กับเพื่อให้เป็นอนุสรณ์สำหรับชนรุ่นหลังได้รู้เห็นในคุณงามความดีของผู้ยอมเสียสละทุก ๆ สิ่งทุก ๆ อย่าง แม้แต่ชีวิตของตนเองเหล่านั้น...” (หจข. บก.สูงสุด 2.6.6/8, น. 16-17) ข้อความในส่วนนี้หากพิจารณาร่วมกับ “ร่าง คำจารึกในศิลาสงบวิญญาณผู้เสียชีวิต (ภาษาญี่ปุ่น)” ซึ่งกล่าวถึงการ “สงบ/ปลอบ วิญญาณ” จะสามารถเชื่อมโยงกับนัยทางศาสนาของ *อิเรโด* ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

มโนทัศน์แวดล้อม กาญจนบุรี อิเรโด

การสร้างสิ่งก่อสร้างเพื่ออุทิศแก่ดวงวิญญาณของผู้เสียชีวิตในสงครามในฐานะส่วนหนึ่งของพิธีกรรมทางศาสนานั้นเป็นธรรมเนียมปฏิบัติในญี่ปุ่นที่ปรากฏทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและระดับสังคมมาตั้งแต่ก่อนสมัยใหม่ ส่วนการสร้างเพื่อการรำลึกถึงผู้เสียชีวิตในสงครามอันเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสร้างรัฐชาติแบบสมัยใหม่นั้นเป็นที่นิยมตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 19 สืบเนื่องจากการทำสงครามกับจีนระหว่างปี 1894 - 1895 และสงครามกับรัสเซีย ระหว่างปี 1904 - 1905 (今井, 2008) โดยญี่ปุ่นสร้างสิ่งก่อสร้างเพื่อรำลึกถึงผู้เสียชีวิตในสงครามไว้หลายแห่งทั้งในญี่ปุ่น อาณานิคมของญี่ปุ่น ตลอดจนดินแดนที่กองทัพญี่ปุ่นขยายอิทธิพลเข้าไป

สิ่งก่อสร้างอันเกี่ยวข้องกับการรำลึกถึงผู้เสียชีวิตในประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นสมัยใหม่มีความหลากหลายและซับซ้อน โดยปกติการรำลึกถึงผู้เสียชีวิตจากความรุนแรงไม่ว่าจะเป็นจากการทหารหรือภัยธรรมชาติจะใช้คำว่า *สึอิโด* 追悼 ที่หมายถึงการไว้อาลัยถึงอดีตที่ผ่านมา และ *อิเร* 慰霊 ซึ่งหมายถึง การปลอบโยนวิญญาณของผู้เสียชีวิต คำ *สึอิโด* นั้นปรากฏครั้งแรกในคัมภีร์พุทธศาสนานิกายเซนศตวรรษที่ 14 เป็นคำที่ใช้ในพิธีรำลึกถึงผู้เสียชีวิตโดยทั่วไปตลอดจนการเสียชีวิตหมู่อันเกิดจากสาเหตุผิดธรรมชาติ (Nishimura, 2019, p. 141) ส่วนคำว่า *อิเร* ปรากฏครั้งแรกเป็นส่วนหนึ่งของคำว่า *อิเรไซ* 慰霊祭 ซึ่งเป็นพิธีรำลึกถึงทหารที่เสียชีวิตในสงครามกับจีน ปี ค.ศ. 1894 - 1895 คำ *อิเร-ไซ* ใช้แพร่หลายพร้อมไปกับคำว่า *โซคองไซ* 招魂祭 ซึ่งระยะแรกใช้ในความหมายที่ไม่ต่างกันนัก (Nishimura, 2019, p. 141) ต่อมาพิธี *โซคองไซ* ได้พัฒนาผูกพันกับกองทัพและแนวคิดชาตินิยมมากขึ้นจนกลายเป็นศาลเจ้าชินโตประเภทหนึ่งที่เรียกว่า *โซคองชะ* 招魂社 ศาลเจ้าประเภทนี้ที่สำคัญที่สุดก็คือศาลเจ้ายะสุคุนิแห่งเมืองโตเกียว (นิภาพร รัชตพัฒนากุล, 2549) ส่วนคำ *อิเรไซ* ใช้แพร่หลายมากขึ้นภายหลังสงครามกับรัสเซียปี ค.ศ. 1904 - 1905 ส่วนการใช้คำ *อิเร* แบบไม่มี *ไซ* (แปลว่า พิธี) เป็นคำต่อท้ายนั้น Nishimura วิเคราะห์ว่าปรากฏขึ้นครั้งแรกภายหลังสงครามสิ้นสุดปี ค.ศ. 1945 มีความหมายเน้นการรำลึกถึงผู้เสียชีวิตจากวินาศภัยทุกชนิด (Nishimura, 2019, p. 141) ดังนั้นจากข้อมูลการสร้าง *อิเรโด* ซึ่งเป็นคำผสมระหว่าง *อิเร* และ *โด* 塔 ซึ่งหมายถึงสิ่งก่อสร้างยอดแหลมหรือเจดีย์ (สังคมไทยออกเสียง *อะ* หมายถึง เจดีย์ศิลาจีน) ของกองพลทหารรถไฟญี่ปุ่นที่กาญจนบุรีเมื่อปี ค.ศ. 1943 ตลอดจนการสลักคำ *อิเร* ไว้ด้านหน้า (ข้อความในวงกลมตามที่ปรากฏในภาพที่ 2) โดยไม่มีคำ *ไซ* ต่อท้าย จึงอาจจะเป็นกรณีแรก ๆ ที่มีการใช้คำว่า *อิเร* โดยไม่มีคำ *ไซ*

เมื่อนำมโนทัศน์การรำลึกถึงผู้เสียชีวิตในสงครามของญี่ปุ่นทั้งสามประเด็นที่พบในเอกสารจดหมายเหตุวิเคราะห์เทียบเคียงกับสิ่งก่อสร้างในลักษณะใกล้เคียงกันของญี่ปุ่นในช่วงปลายทศวรรษ 1930 ถึงสงครามสิ้นสุดในปี 1945 อาจวิเคราะห์โดยเริ่มจากประเด็น ดินแดนที่ก่อสร้าง ประเทศญี่ปุ่นมีการสร้าง *อิเรโด* ในช่วงก่อนสิ้นสุดสงครามปี 1945 เป็นจำนวนมาก ส่วนการสร้างนอกประเทศญี่ปุ่นเท่าที่ปรากฏในฐานข้อมูลของ Kokugaku University พบอยู่สามประเทศ คือ ปาเลา ปาปัวนิวกินี และ เกาะโซปันของสหรัฐอเมริกา เฉพาะที่สร้างก่อนปี 1945 พบเพียงสองแห่งที่ปาเลา (ประเทศปาเลาในปัจจุบัน) (國學院大學, n.d.) จึงอาจกล่าวได้ว่า *กาญจนบุรี อิเรโด* นั้นมีความหมายค่อนข้างเฉพาะตัว เนื่องจากพบการสร้าง *อิเรโด* เพียงไม่กี่แห่งนอกดินแดนญี่ปุ่น แม้ว่าตั้งแต่ก่อนจนกระทั่งสิ้นสุดสงครามในปี 1945 ภาครัฐและเอกชนของญี่ปุ่นได้สร้าง

สิ่งก่อสร้างตามความเชื่อทางศาสนาของदनนอกดินแดนหลักของประเทศญี่ปุ่นในปัจจุบันไว้มากมายรวมทั้งสิ้นกว่า 1,600 แห่ง (神奈川大学非文字資料研究センター, n.d.) แต่สิ่งก่อสร้างทรงเจดีย์หรือ โต พบว่าโดยมากเป็น ชูเรโต 忠霊塔 ซึ่งมีความหมายเฉพาะถึงทหารหรือพลเรือนที่เสียชีวิตในสงคราม ซึ่งญี่ปุ่นได้สร้าง ชูเร-โต ไว้ในสมรภูมิหลายแห่งเช่นที่ ชิงเคียว (新京忠霊塔 ปัจจุบันคือ Changchun ในประเทศจีน) เพื่ออุทิศให้แก่ทหารที่เสียชีวิตในอุบัติการณ์มุกเดน (横山, 2014) การสร้างที่ โซนัน (昭南忠霊塔 สิงคโปร์ในปัจจุบัน) เพื่ออุทิศแก่ทหารญี่ปุ่นที่เสียชีวิตระหว่างธันวาคมปี ค.ศ. 1941 ถึงกุมภาพันธ์ 1942 จากการปะทะกับอังกฤษ (大平, 2018; 日本映画社, 1942; 日本映画社, 1943) ดังนั้นการที่กองทัพญี่ปุ่นสร้างอนุสรณ์ที่กาญจนบุรีเป็นชนิด อิเรโต ไม่ใช่ ชูเรโต ซึ่งมีความหมายเฉพาะถึงทหารหรือพลเรือนที่เสียชีวิตในสงครามนั้นจึงอาจจะสะท้อนว่ากองทัพญี่ปุ่นพยายามไม่เน้นย้ำหรือหลีกเลี่ยงที่จะกล่าวว่าการสร้างทางรถไฟสายไทย-พม่าเป็นส่วนหนึ่งของสงคราม ซึ่งลักษณะดังกล่าวปรากฏอยู่ในขั้นตอนการเจรจาในการสร้างทางรถไฟสายนี้กับรัฐบาลไทยตั้งแต่แรกเริ่ม (โยชิโกะ ทาชิฮารุ, 2538)

ส่วนอีกสองประเด็นคือ สร้างเพื่อรำลึกถึงใคร และ วัตถุประสงค์ของการรำลึกคืออะไร สามารถวิเคราะห์ร่วมกัน โดยพิจารณาจากข้อความไว้อาลัยภาษาญี่ปุ่นที่ปรากฏอยู่บนตัวอนุสรณ์ซึ่งตั้งอยู่ตรงกลางประกอบกับคำไว้อาลัยทั้งหมดที่ห้อมล้อมทั้งสี่ด้านประกอบด้วยจารึกภาษาเวียดนาม ภาษามลายู ภาษาทมิฬ ภาษาจีน ภาษาอังกฤษ และภาษาไทย อันเป็นตัวแทนของกรรมกรเชื้อสายเอเชียและเชลยสงครามชาวตะวันตก ซึ่งงานวิจัยก่อนหน้านี้ได้วิเคราะห์ไว้อย่างดีแล้ว (โยชิโกะ ทาชิฮารุ, 2538; พงทิพย์ เกียรติสกุล, 2545; Boggett, 2005) ผู้วิจัยจึงจะเน้นวิเคราะห์จากพิธีเปิด กาญจนบุรี อิเรโต ซึ่งยังไม่มีผู้อภิปรายถึงมาก่อน โดยพิธีเปิดจัดขึ้นเมื่อ 12 มีนาคม 1944 เวลา 9.00 - 10.15 น. โดยมี พลตรี อิชิดะ เป็นประธาน ร่วมกับตัวแทนฝ่ายไทยและผู้แทนกรรมกรและเชลยศึกชาติต่าง ๆ ทั้งหมด อินเดียน จีน ไทย อังกฤษ ออสเตรเลีย ฯลฯ รวมทั้งหมดราว 500 คน พิธีเปิดเริ่มต้นด้วยพิธีทางศาสนาของญี่ปุ่น เมื่อเปิดผ้าคลุมออกแล้ว ประธานอ่านสาส์นไว้อาลัยของสมเด็จพระจักรพรรดิญี่ปุ่น แสดงความไว้อาลัยพร้อมกับกล่าวเชิญดวงวิญญาณของผู้เสียชีวิตเพื่อผลประโยชน์อันยิ่งใหญ่มาประดิษฐานสถิตไว้ ณ อนุสาวรีย์ เสร็จแล้วบรรดานายทหารชั้นผู้ใหญ่ของญี่ปุ่นขึ้นวางกิ่งไม้เคารพอนุสาวรีย์ (หจช. บก.สูงสุด 2.6.6/8, น. 80)

สำหรับสาส์นไว้อาลัยของสมเด็จพระจักรพรรดินั้น ไม่พบต้นฉบับภาษาญี่ปุ่น พบเพียงฉบับแปล จึงไม่สามารถเทียบเคียงคำศัพท์ภาษาญี่ปุ่นที่ใช้ในเอกสารนี้ได้ คำไว้อาลัยมีใจความว่า

“เพื่อเป็นที่ระลึกและไว้อาลัยแด่วิญญาณของท่านที่ได้เสียชีวิตไป เพราะโรคภัยไข้เจ็บ เนื่องในการสร้างทางรถไฟเชื่อมระหว่างประเทศไทย-พม่า จึงได้กระทำพิธีเชิญวิญญาณของท่าน ผู้เสียสละเพื่อประโยชน์ อันยิ่งใหญ่มาประดิษฐานสถิตไว้ ณ อนุสาวรีย์ซึ่งเป็นที่ประจักษ์แก่ท่านทั้งหลายผู้มีเกียรติ ณ ที่นี้แล้ว ขณะที่ท่านผู้เสียชีวิตนี้เนื่องจากประสบภัยจากการเจ็บป่วยครั้งนี้ ฉันได้ภาวนาวิงวอนคุณพระศรีรัตนไตรและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสากลโลก เพื่อคุ้มครองท่านเหล่านั้นแล้ว แต่ด้วยความพยายามอันแรงกล้าถึงเพียงนี้ก็ไม่สามารถดลบันดาลให้ท่านพ้นภัย คือพระยามัจจุราชไปได้ จึงเป็นสิ่งที่น่าเศร้าใจอย่างยิ่ง ครอบครัวของท่านเหล่านั้นก็เช่นกัน ยากที่จะหักใจระงับความเศร้าสลดใน

อันที่จะระลึกถึงเสมอ ๆ ในการที่จะต้องจากไปอยู่ต่างพิภพกันเสียมิได้ เพื่อไว้อาลัยในวิญญาณของท่านผู้อุทิศชีวิตต่อสู้กับพระยามัจจุราช และชักนำความสงบสุขมาสู่ดังเช่นการก่อสร้างทางรถไฟให้ภาคพื้นแผ่นดินอันสงบสุขได้เชื่อมสัมพันธ์กันขึ้น และเป็นเครื่องหมายบ่งชี้ถึงความวัฒนาถาวรและสันติสุขให้แก่ภาคพื้นโลกเป็นที่ทราบซึ่งอยู่ตลอดกาลปาวสาน ในที่สุดนี้ขอให้วิญญาณของท่านเหล่านั้น ซึ่งสถิตอยู่บนสวรรค์ จงลงมาสถิต ณ อนุสาวรีย์นี้ เพื่อคุ้มครองและบันดาลความสันติสุขให้แก่ภาคพื้นโลกนี้เทอญ” (หจข. บก.สูงสุด 2.6.6/8, น. 84)

ดังที่กล่าวไว้ข้างต้น จากแง่มุมในเรื่องสถานที่ตั้ง *กาญจนบุรี อิเรโด* ค่อนข้างมีความหมายเฉพาะตัวเนื่องจากเป็น *อิเรโด* เพียงไม่กี่แห่งที่สร้างขึ้นนอกประเทศญี่ปุ่นก่อนปี 1945 โดยสร้างขึ้นเพื่ออุทิศแก่ผู้ที่เสียชีวิตในการสร้างทางรถไฟสายไทย-พม่า ทางรถไฟสายนี้เป็นเส้นทางเชื่อมต่อดินแดนที่เป็นอาณานิคมของอังกฤษมาหลายทศวรรษ (บริติชมาลายาผ่านประเทศไทยและบริติชเบอรัม) จึงมีลักษณะที่อาจตีความได้ว่าเป็นสิ่งก่อสร้างตามมโนทัศน์ *วงไพบูลย์ร่วมกันแห่งมหาเอเชียบูรพา* (大東亜共栄圏 Greater East Asia Co-Prosperity Sphere) ซึ่งเป็นแนวคิดว่าด้วยการสร้างสันติภาพและความมั่นคงขึ้นในเอเชียตะวันออกและป้องกันการแสวงหาผลประโยชน์จากแองโกล-อเมริกา

สำหรับศาสนของสมเด็จพระจักรพรรดิโนฮิโตะเปิดนั้นสะท้อนมโนทัศน์ *สากลจักรวาลภาพ* (Hakko ichiu 八紘一宇 Imperial rule over the eight corners of the earth) ซึ่งเป็นแนวคิดอธิบายความชอบธรรมในการทำสงครามของญี่ปุ่นว่าเป็นสงครามเพื่อสร้างสันติภาพให้เกิดขึ้นทั่วโลกโดยอ้างอิงจากตำนานจักรพรรดิญี่ปุ่น แนวคิดนี้แพร่กระจายอย่างรวดเร็วในช่วงทศวรรษ 1930 และเป็นแนวคิดที่ญี่ปุ่นใช้ในการเจรจาประเด็นทางวัฒนธรรมกับไทยด้วยเช่นกัน (Ruoff, 2010; นิภาพร รัชตพัฒนากุล, 2545, น. 141) ภายใต้มโนทัศน์นี้เนื้อความของศาสนจึงอธิบายถึงบารมีของสมเด็จพระจักรพรรดิที่แผ่ขยายครอบคลุมทั่วทั้งแปดมุมโลก ในศาสนไม่กล่าวถึงเชื้อชาติศาสนาของผู้เสียชีวิตแต่เน้นถึงความเสียสละในฐานะมนุษย์ผู้ปฏิบัติหน้าที่เพื่อนำความสงบสุขมาสู่โลก ซึ่งก็คือการสร้างทางรถไฟสายไทย-พม่า

จากขั้นตอนพิธีเปิดจะเห็นถึงมิติทางศาสนาอย่างชัดเจน โดยเฉพาะการอัญเชิญวิญญาณของผู้เสียชีวิตจากสวรรคตมาสถิตอยู่ ณ *กาญจนบุรี อิเรโด* เพื่อคุ้มครองและบันดาลความสงบสุขให้แก่โลก ลักษณะเช่นนี้สอดคล้องกับข้อเสนอของ Nishimura ที่ว่าการจะทำความเข้าใจการรำลึกถึงผู้เสียชีวิตจากสงครามในสังคมญี่ปุ่นภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้นต้องทำความเข้าใจผ่านมโนทัศน์เรื่อง *shizume* (シズメ การทำให้สงบ) และ *furui* (フルイ แรงบันดาลใจ) (Nishimura, 2019, pp. 145-146; 西村, 2014) แม้ *กาญจนบุรี อิเรโด* จะสร้างก่อนสงครามสิ้นสุด แต่ถ้อยคำในเอกสารสามารถสะท้อนมโนทัศน์ที่ไปกันได้กับข้อเสนอของ Nishimura กล่าวคือ จากบันทึกของกองพลทหารรถไฟที่มีถึงกรมประสานงานพันธมิตรและศาสนในพิธีเปิดของสมเด็จพระจักรพรรดิต่างก็สะท้อนมโนทัศน์ *shizume* หรือการทำให้สงบ ตัวอย่างที่เด่นชัดที่สุดคือ การแปล *อิเรโด* ด้วยคำว่า *ศิลาสงบวิญญาณ* เช่นเดียวกับมโนทัศน์ *furui* หรือ แรงบันดาลใจ ซึ่งในเอกสารที่

อภิปรายข้างต้นสะท้อนให้เห็นการสร้าง *อิเรโด* เพื่อให้คนรุ่นหลังได้รู้เห็นถึงคุณงามความดีและการเสียสละ แม้กระทั่งชีวิตของตนเองเพื่อภารกิจที่ยิ่งใหญ่

บทสรุป

กาญจนบุรี อิเรโด เป็นอนุสรณ์ที่กองทัพญี่ปุ่นสร้างขึ้นเพื่อรำลึกถึงกรรมกรชาวเอเชียและเชลยสงครามที่เสียชีวิตไประหว่างการสร้างทางรถไฟสายไทย-พม่า โดยเลือกสร้างในรูปแบบ *อิเรโด* ซึ่งมีความหมายผูกพันกับสงครามน้อยกว่าอนุสรณ์รูปแบบอื่นที่ญี่ปุ่นนิยมสร้างในช่วงทศวรรษ 1930 ถึงกลางทศวรรษ 1940 *กาญจนบุรี อิเรโด* มีความหมายเฉพาะตัวที่น่าสนใจหลายประการ กล่าวคือ อนุสรณ์แห่งนี้สร้างในดินแดนที่มีฐานะเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นในระหว่างสงคราม โดยสร้างเพื่อรำลึกและอาลัยแก่ดวงวิญญาณของผู้คนเรือนแสน ซึ่งแตกต่างหลากหลายทั้งเชื้อชาติและศาสนาที่เสียชีวิตไประหว่างการสร้างทางรถไฟ ดวงวิญญาณเหล่านั้นถูกอัญเชิญมาสถิต ณ อนุสรณ์เพื่อคุ้มครองและบันทาลสันติสุขให้แก่โลก ซึ่งสะท้อนมโนทัศน์เกี่ยวกับการรำลึกถึงผู้เสียชีวิตในสงครามของญี่ปุ่นที่มีนัยทางศาสนาว่าด้วยการทำให้ดวงวิญญาณของผู้เสียชีวิตสงบลงจากความตายที่ไม่พึงปรารถนา พร้อมกับการยกย่องดวงวิญญาณเหล่านั้นให้มีคุณค่าทางจิตใจต่อคนรุ่นต่อไป อันเป็นอีกด้านหนึ่งของการปลอบประโลมความเจ็บปวดทั้งของผู้เสียชีวิตและผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับสงคราม นอกจากนี้สารสันของสมเด็จพระจักรพรรดิในพิธีเปิดอนุสรณ์ยังสะท้อนมโนทัศน์ว่าด้วย *สากลภารดรภาพ* ซึ่งเป็นมโนทัศน์ที่ใช้อธิบายความชอบธรรมในการทำสงครามของญี่ปุ่นว่าเป็นสงครามเพื่อสร้างสันติภาพให้เกิดขึ้นทั่วโลกโดยอ้างอิงจากตำนานจักรพรรดิญี่ปุ่น ซึ่งมีลักษณะบางประการร่วมกับมโนทัศน์ *วงไฟบุลย์ร่วมกันแห่งมหาเอเชียบูรพา*

มโนทัศน์เกี่ยวกับการรำลึกถึงผู้เสียชีวิตในสงครามของญี่ปุ่นนี้มีลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรม และไม่ได้เป็นมโนทัศน์ร่วมที่พบได้ทั่วไปในภูมิภาคเอเชีย เห็นได้จากขั้นตอนการเจรจาต่อรองระหว่างหน่วยงานของญี่ปุ่นและไทยในกระบวนการขออนุญาตก่อสร้าง เช่น ปัญหาการระบุสถานที่ที่จะก่อสร้างซึ่งญี่ปุ่นต้องการสร้างบริเวณสถานีรถไฟซึ่งเป็นพื้นที่เปิดมีผู้คนสัญจรพลุกพล่าน ในขณะที่รัฐบาลไทยซึ่งเริ่มคลายความร่วมมือที่ให้กับญี่ปุ่นตั้งแต่ช่วงครึ่งหลังปี 1942 พยายามบ่ายเบี่ยงและหลีกเลี่ยง ตลอดจนปัญหาในการแปลคำว่า *อิเรโด* เป็นภาษาไทยซึ่งไม่มีคำศัพท์ภาษาไทยที่สามารถถ่ายทอดความหมายได้โดยตรง สิ่งเหล่านี้ล้วนสะท้อนความสำคัญของประเด็นทางวัฒนธรรมต่อการทำความเข้าใจสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ขนาดใหญ่ที่ชีวิตของคนจำนวนนับไม่ถ้วนเข้าไปมีส่วนร่วม

รายการอ้างอิง

- กมล ฉายาวัฒน์. (2511). สดุดีปดาห์ที่แม่น้ำแคว. *อ.ส.ท.*, 8(12), 28-33.
- ชัยณรงค์ พันธุ์ประชา. (2530). *การสร้างทางรถไฟสายมรณะ: ผลกระทบต่อภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย*. อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต (สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้) มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- นิภาพร รัชตพัฒน์กุล. (2545). *ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างไทย-ญี่ปุ่น พ.ศ. 2475-2488*. ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาประวัติศาสตร์) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นิภาพร รัชตพัฒน์กุล. (2549). ประวัติศาสตร์ศาลเจ้ายะสุคุนิในประวัติศาสตร์นิพนธ์ญี่ปุ่น . ใน *ทรายแก้ว ทิพากร (บ.ก.), ญี่ปุ่นศึกษา* (หน้า 119-140). สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พวงทิพย์ เกียรติสกุล. (2545). วาทกรรมว่าด้วยกองทัพญี่ปุ่นในสมัยสงครามมหาเอเชียบูรพา: ความทรงจำผ่านทางรถไฟสายมรณะ. *วารสารอักษรศาสตร์*, 31, 74-101.
- โยชิกาวา โทชิฮารุ. (2538). *ทางรถไฟสายไทย-พม่า ในสมัยสงครามมหาเอเชียบูรพา*. (สายชล สัตยานุรักษ์, บ.ก., อาทร พึ่งธรรมสาร, ตริทิพย์ รัตนไพศาล, และ มารศรี มียาโมโต, ผู้แปล). อมรินทร์.
- สดใส ชันติวรพงศ์. (2520). *ประเทศไทยกับปัญหาอินโดจีนของฝรั่งเศส ค.ศ. 1937-1947 (พ.ศ. 2480-2490)* [วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย]. Chulalongkorn University Intellectual Repository (CUIR). <https://cuir.car.chula.ac.th/handle/123456789/22238>
- หอบจตหมายเหตุแห่งชาติ. บก .สูงสุด 2.6.6/8. ญี่ปุ่นขอซื้อที่ดินบ้านท่ามะขาม จ.กาญจนบุรี เพื่อสร้างอนุสาวรีย์ให้แก่กรรมกรสัญชาติต่าง ๆ ที่เสียชีวิตในการก่อสร้างทางรถไฟสายหนองปลาตึกเขตแดนไทย-พม่า.
- Beattie, R. (2015). *The Thai-Burma Railway: the true story of the bridge on the River Kwai*. T.B.R.C. Co., Ltd.
- Boggett, D. (2005). Notes on the Thai-Burma Railway Part X: Japanese Memorials in the Kanchanaburi Area. *Journal of Kyoto Seika University*, 78-103.
- Evers, Cornelis B. (1993). *Death Railway*. Craftsman Press.
- Kazunori, H. (2022). Constructing the Burma-Thailand Railway: The War Crimes Trials and the Shaping of an Episode of WWII. PhD thesis. SOAS University of London.
- Lomax, Eric. (1995). *The Railway Man*. W.W. Norton.
- Nagase, T. (1990). *Crosses and Tigers*. Post Publishing.
- Nishimura, A. (2019). The Commemoration of the War Dead in Modern Japan. *NUMEN*, 66, 139-162.
- Ruoff. (2010). *Imperial Japan at its Zenith: The Wartime Celebration of the Empire's 2600th Anniversary*. Cornell University Press.

100年史編集委員会.(2013). *タイと共に歩んでータイ国日本人会百年史*. タイ日本人会.
タイ国政府観光庁. (2023, March 12). *カンチャナブリー慰霊塔*.

<https://www.thailandtravel.or.jp/kanchanaburi-memorial-monument>

今井明彦. (2008). 忠霊塔建設に関する考察—その敗戦までの経緯. *国立歴史民俗博物館研究報告*,
147, 375-416.

浅井得一. (1963). 泰緬鉄道補遺. *新地理*, 10(4), 1-31.

國學院大學. (n.d.). *パラオ諸島慰霊碑データベース・コロール島*.

https://www2.kokugakuin.ac.jp/kaihatsu/maa/resource_palau_koror.html

日本映画社. (1942). *日本ニュース第96号 昭南島激戦地を偲ぶ*[ภาพยนตร์].

https://www2.nhk.or.jp/archives/shogenarchives/jpnews/movie.cgi?das_id=D0001300481_00000&seg_number=001

日本映画社. (1943). *日本ニュース第142号 昭南神社鎮座祭*[ภาพยนตร์].

https://www2.nhk.or.jp/archives/movies/?id=D0001300527_00000&chapter=002

西村明. (2014). 物と場所に込められた魂—パフォーマティブな記憶としての戦地慰霊—. *宗教学年報*, 31, 1-16.

大平晃久. (2018). 南進の「聖地」昭南の成立 戦時下における高丘親王顕彰と戦跡巡拝. *長崎大学教育学部紀要*, 4, 281-290.

神奈川大学非文字資料研究センター. (n.d.). http://himoji.jp/database/db04/search_name2.html

横山篤夫. (2014). 日本軍が中国に建設した十三基の忠霊塔. *日本研究*, 49, 57-116.